

problematiek van de verhouding van de kerken tot de staat en omgekeerd. Dit nog steeds belangrijke en, voorzover ik tot nu toe gezien heb, zeker niet uitputtend bestudeerde onderzoeksterrein kan niet langer alle aandacht voor zich zelf op eisen. De erkenning hiervan verschaft echter nog niet meteen een goed omschreven ruimer object van onderzoek. Boven is al wel meermalen gesproken van de "relatie kerken - overige samenleving", maar deze aanduiding van het veld van onderzoek zal nog maar nauwelijks een bij iedereen gelijk beeld oproepen van konkrete onderzoeksmogelijkheden. Dat is ook niet nodig. Nieuwe probleemstellingen zijn zelden helemaal uitgewerkt. Waar het om gaat is dat een nieuwe richting wordt aangegeven, dat het doorbreken van oude grenzen wordt gestimuleerd. Pas wanneer er dan voldoende reactie komt en pas nadat er veel werk verzet is, kan langzamerhand duidelijk worden hoe groot het gebied is en hoe vruchtbaar het onderzoek.

De formulering "kerken-overige samenleving" duidt er al op dat de nieuwe probleemstelling de kerken plaatst in de samenleving en niet er buiten of er tegenover. Dit uitgangspunt heeft grote gevolgen. Het is hier dat de invloed van de maatschappijwetenschappen zich kan doen gelden. Gaat men daarbij te rade dan blijkt de kerk ook bestudeerbaar als een "kollektiviteit" en de godsdienst als een "sociaal" of "sociocultureel systeem". Vanuit die wetenschappen wordt het van belang te vragen naar de wijze van voortbestaan van een kerk (toelatingswijze, toelatingseisen, acculturatie, enculturatie), naar de verschijningsvorm (territoriale verdeling, levensomstandigheden, natuurlijke en sociale verschillen, samenhang of verstrooiing), naar de interne organisatie (kerkelijk kader, kerkelijke verenigingen) en naar de sociale aspecten van het leven in de kerk.

Recente onderzoekingen noodzaken tot genuanceerd gebruik van termen als "kerkelijkheid" en "godsdienstigheid". De godsdienstsociologie heeft